

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

A Dombói törpepillér felirata*

1. Bevezetés. A szerémségi Dombón (ma Rakovac község, Dél-bácskai körzet, Vajdaság tartomány, Szerbia) található hajdani Szent György apátság az egykori Délvidék legfontosabb korai monostor-temploma volt, amelyet a középkori dombói bencés apátsággal azonosítanak (NAGY 1987; TÓTH 2010). A templomhoz szokatlanul gazdag kőfaragvány-anyag társul a 11. század végéről és a 12. század elejéről (SZAKÁCS 2010: 671). Egy törpepillért a közeli Bánmonostor faluban találtak, de STANOJEV szerint dombói eredetű (STANOJEV 2010: 652) a lábazata, a pillértörzs és a fejezet arányai, továbbá a fejezet díszítése alapján. A törpepillér első közlése még nem tekintette dombóinak (SZABO 1928). A törpepillér oldalára felirat van karcolva, amely az alábbiakban részletezett vizsgálata alapján korai székely-magyar rovással készült írásemléknek tekinthető.

Elemzésünk első részében nyelvészeti és szemantikai szempontból vizsgáljuk meg az eddigi olvasati kísérleteket. Ezt követően a feliratot alkotó jelekhez rendelhető rovás grafémaalakokkal saját alakzati értelmezést adunk, majd ehhez egy nyelvészeti és paleográfiai érvekkel alátámasztott olvasati javaslatot közlünk. A tömörség kedvéért a továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazzuk: kmr. a Kárpát-medencei rovást, sr. a steppei rovást, szmr. a székely-magyar rovást és tr. a türök rovást jelenti (HOSSZÚ 2019, 2021). A cikkben a magyar egyezményes hangjelölés szerepel a hangok jelölésére, míg az írást alkotó grafémák átbetűzésére (< és > között) nemzetközi átbetűzési értékek szerepelnek.

2. A Dombói törpepillér és felirata. A törpepillérek (más néven baluszterek) valamilyen mellvédet (balusztrádot) alkotó közbenső pillérszerű elemek, amelyek gyakran mellvéd vagy szentélyrekesztő korlát részét alkották. A Bánmonostoron talált feliratos törpepillér valószínűleg a dombói Szent György templom egyik árkádos karzatának részét képezte, annak támfaként szolgált (STANOJEV 2010: 650–655). A törpepillér jelenlegi őrzési helye a Vajdasági Múzeum (Muzej Vojvodine, Újvidék, Szerbia); de 2022-ben a Székesfehérváron, a Szent István Király Múzeumban megrendezett Királyok és Szentek: Az Árpádok kora című kiállításon szerepelt a kiállított tárgyak között (1. ábra).

* A szerzők köszönetüket fejezik ki RUMI TAMÁS okl. építészmérnöknek, aki felhívta a figyelmet a felírra.

1. ábra

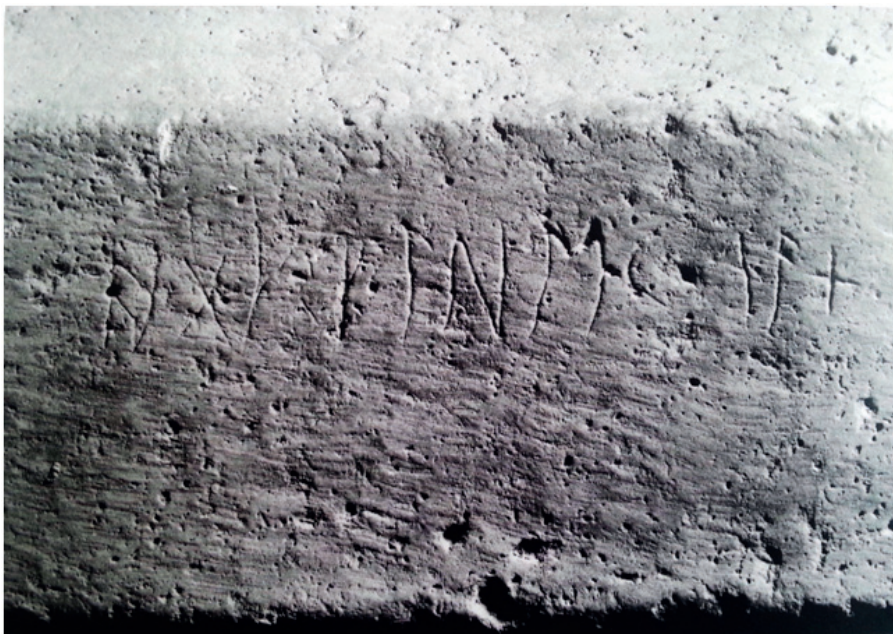
A Dombói törpepillér középső részének fényképe
(készítette HARANGOZÓ RÉKA ANNA egyetemi hallgató, Székesfehérvár, 2022. június 11.)

A Dombói törpepillér oldalára karcolt felirat fényképe (2. ábra) és rajza (3. ábra) valószínűleg korai rovás íráslelket mutat. A törpepillér másodlagos felhasználásból került elő, ezért nem lehet tudni, hogy meddig szolgálta az eredeti célját. Dombón a 15. században jelentős átépítés folyt, ezért elképzelhető, hogy ekkortól a törpepillér sem volt használatban.

2. ábra

A Dombói felirat fényképe az eredeti helyzetéhez képest 90°-kal elforgatva (STANOJEV 2010: 654)

A Dombói felirat jelei legközelebb az szmr.-hez állnak, de egyes jelek alaki kapcsolatot mutatnak a kmr.-rel, az sr.-rel és a tr.-rel (VÉKONY 1985: 84, 154, 158; ZELLIGER 2019b: 13–14; HOSSZÚ 2021: 53–206). A felirat jelei általában függőlegesen tükrözött alakúak a szokásos jobbról balra tartó (JB) haladási irányú rovásfeliratokon használt grafémaalakokhoz képest. A felirat a törpepillér egyik téglalap alakú lapjának bal oldalán helyezkedik el, ennek alapján a felirat haladási iránya balról jobbra tartó (BJ). Ez megfelel a feliratot alkotó jeleknek a JB feliratokban szokásos jelekhez képesti általában tükrözött állásának.

A felirat elképzelhető kora (Árpád-kor) és helye alapján valószínűleg magyar nyelven készült (ZELLIGER 2020: 314–322). Megjegyzendő, hogy az emlék feltételezhető keletkezési idejében a Szerémség, közelebről a Tarczal hegység (a mai Fruska Gora) magyarok által lakott vidék volt. KNIEZSA Konsztantinoszra hivatkozva mondja, hogy magyarok már akkor a Duna és a Száva között is laktak. Ezt még azzal is megtoldja, hogy Szerém és Valkó megyéből magyar helynevek nagy tömegben fordulnak elő (KNIEZSA 1938/2000: 394). Ezt a megállapítást erősíti, hogy a középkor végi Magyarország legsűrűbben lakott részei továbbra is a Dél-Dunántúl, a Szerémség és Szlavónia voltak (KUBINYI 1998: 279).

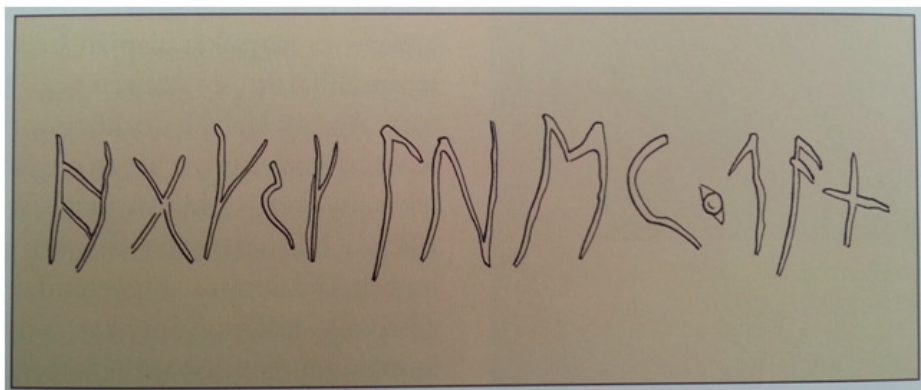
Érdeemes figyelembe venni azt a tényt, hogy a vátyi székelly ispánság tényleges területén túl is hathatott a kulturális kisugárzása. Ez eljuthatott akár a Szerémségig, akár a Bodrog-alsóbüi agyagfűvóka tölcseres végének letörött darabján fennmaradt szmr. felirat keletkezési helyéig, a Somogy megyei Bodrog-Alsóbüig is (HOSSZÚ–ZELLIGER 2014b, 2020). Ezek a területek elérhető távolságban voltak a vátyi ispánság területétől.

Az egyes jelek értelmezésénél mindegyik rovás szerinti értelmezés megvizsgálandó, mivel lehetséges ezeknek az írásoknak a hajdani keveredése. Pl. az szmr. (Nikolsburg,

1490–1526) \emptyset *us* <š> elképzelt, hogy a kmr. (Nagyszentmiklós) \emptyset , \emptyset <š> utóda [HOSSZÚ 2013; HOSSZÚ–ZELLIGER 2014a, 2019; ZELLIGER–HOSSZÚ 2021]). Ne felejtjük el, hogy a rovásírásoknak soha nem volt standardizált szabályrendszere. A kevés, bűvópataként felbukkanó emlék mögött szerteágazó írásgyakorlatokat sejtethünk!

3. ábra

A Dombói törpepillér feliratának rajzolata STANOJEV (2010: 654) szerint

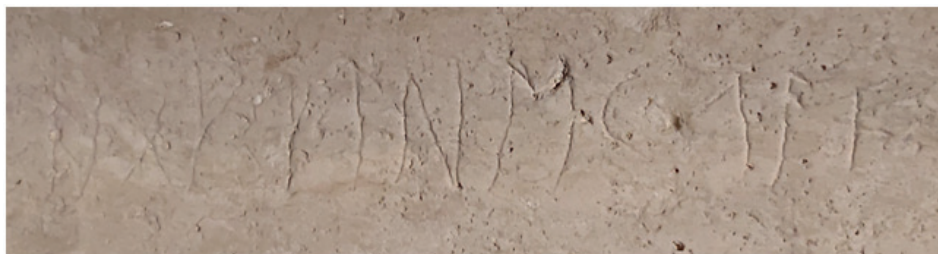

A 2022-ben Székesfehérváron megrendezett Királyok és Szentek kiállításon készült a 4. és az 5. ábrán látható fénykép. A 4. és az 5. ábra, továbbá a különböző megvilágítás melletti helyszíni megtekintés alapján úgy látszik, hogy a balról 4. jel alakja nem a korábban közölt (STANOJEV 2010: 654) ζ alak, hanem egy ζ alakú jel.

A balról 10. jelet a Konstantinápolyi feliraton is használt · szóelválasztónak tekintetjük. A helyszíni megtekintésnél megfigyelhető volt, hogy a törpepillér felülete tele van természetes eredetűnek látszó lyukakkal, így a 10. jel lehetne a felirat készítését megelőzően a kőn meglévő felületi hibák egyike. Azonban az előtte és utána álló jelek egymástól mért távolsága jóval nagyobb a jelek közötti átlagos távolságnál, amiből adódik, hogy a felirat készítője ezt is jelnek szánta, ezért bizonyára a felirat tudatosan készített része. Továbbá döntő érv a 10. jel elválasztó szerepe mellett, hogy STANOJEV szerint az – eltérően a többi jeltől – fűróval készült (STANOJEV 2010: 655).

4. ábra

A Dombói felirat fényképe (készítette RUMI TAMÁS okl. építészmérnök, Székesfehérvár, 2022. május 30.)

5. ábra

A Dombói felirat fényképe (készítette HARANGOZÓ RÉKA ANNA egyetemi hallgató, Székesfehérvár, 2022. június 11.)

Megjegyzendő, hogy a követ a restaurálás során impregnálták a további romlás megakadályozása érdekében, így egy sekélyebb karcolás mélyedését részben fel is tölthette az impregnáló anyag.

3. A felirat eddigi olvasati kísérletei. STANOJEV (2010: 655) latin betűkkel próbálja értelmezni, de a jelek közül csak négy feleltethető meg a latin írás grafémáinak, így a latin betűs értelmezés valószínűtlen. A feliraton lévő M és C alakú jelek alapján STANOJEV 1100-ra keltezi a feliratot, ami megfelel a kőfaragvány stílusának. Véleményünk szerint ezek a jelek egy összefüggő rovásfelirat részei, így nem értelmezhetők római számokként.

FEHÉR egy részleges megfejtési javaslatot közölt; szerinte balról nézve az eleje: *ez betűt*, majd a felirat középső részében az *ír* ige ragozott alakja következik (FEHÉR 2022). Ennek során feltételezte, hogy a balról első, N alakú jel eredetileg N lehetett, aminek a harmadik (legfelső) ferde vonala gyengébb volt, és nagyrészt lekopott. Ennek alapján ezt a jelet szmr. N <z>-nek tekintette.

4. A Dombói törpepillér feliratát alkotó jelek azonosítása. Az egyes jelek értelmezési és átbetűzési lehetőségeit bemutatja az 1. táblázat.

Egyértelműnek tűnik, hogy az 1. jelet az szmr.-ben és az sr.-ben létezett <č>-ként (HOSSZÚ 2021: 159), a 2. jelet pedig szmr., kmr. vagy sr. -ként betűzzük át. Az 1. jel nemcsak az szmr.-ben, hanem az sr.-ben is megfeleltethető <č>-nek, lásd: (Majackoje-10) N <č> /č/ (VÉKONY 2004a: 314–315, 7. oszlop; VÉKONY 2004b *apud* HOSSZÚ 2013: 179–181). A szmr.-ban a <č> graféma hangértéke lehet /c/ vagy /cs/.

A balról 3. és 5. jel lehetne akár kmr. vagy sr. Y, Y <A> /â, a, e, ë/, akár szmr. Y <t>. Mivel a rovás írás emlékeken általában ritka, hogy sok magánhangzót írjanak ki, ezért a 3. és 5. jelet egyelőre nem <A>-ként, hanem <t>-ként értelmezzük. A Y <t> hangértéke általában /t/, de két írás emlékekben /d/ is lehet (Vargyasi felirat: VÉKONY 2004a: 13–24; Konstantinápolyi felirat: ZELLIGER–HOSSZÚ 2014). Vö. a 13. jel elemzésével.

A balról 3. és 5. jel értelmezhető tr. <l²>-ként (sőt esetleg <l¹>-ként) is, vö. Y (KAIRŽANOV 2014: 18).

A balról 3. jel rajzolata nem teljesen egyértelmű. Feltűnő, hogy a 3. jel sokkal szélebben nyílik ki, mint az 5. jel. Továbbá a 3. jel balra felfelé menő vonalában is vannak apró lyukak, mintha ez csupán a felület természetes hibáiból adódna. Ezt a vonalat keresztezi egy bizonytalan láthatóságú rövidebb, jobbról balra, fentről lefelé haladó vonal. Ez minden fényképen látszik valamennyire (1., 2., 4. és 5. ábra), bár STANOJEV nem jelölte a rajzán (3. ábra). Azonban ennek a ferde vonalnak mindkét vége meghosszabbításában is vannak apró lyukak, amelyek alapján úgy tűnik, mintha itt a hordozóban jelentkező hosszabb karcolásról vagy természetes hibáról lenne szó. Ezzel az esetleges ferde vonallal kiegészítve a 3. jel Y alakú lenne, ami megfeleltethető a tr. jenyiszjeji változatában látható <š> jelnek: Y <š¹> és Y <š²> (KAIRŽANOV 2014: 18). Az szmr. Y <ž>-nek az 1690-es másolatban fennmaradt, 15. századi vagy korábbi eredetű Botnaptárban egyes esetekben nem /zs/, hanem /s/ hangértéke van. Erre példa a Botnaptár szövegét megőrző Marsigli-kézirat 677. oldalán szereplő YD14 <dinž> /diⁿs/ 'Dénes' vagy a Marsigli-kézirat 679. oldalán szereplő 4A3/4M 0/M303031Y <žindoneuš varosa> /sindoneus^ok városa/ 'szidóneusok városa' (SÁNDOR 1991: 68, 76). Ezek alapján a 3. jel Y rajzollal <š> grafémaként is értelmezhető.

A 4., STANOJEV szerint ł alakú jel lehetne szmr. <Ŵ> (FEHÉR 2022: 48), vö. (Nikolsburg) ʘ <Ŵ> /ö/. Feltehetnénk, hogy a 4. jel csak betűrontás miatt ł alakú, és a készítőjének szándéka egy C <n> /n, ny/ írása volt. Azonban a vizsgálatok során az ún. Ockham [Occam] borotvájának (más néven a takarékoság törvénye vagy lex parsimoniae) elvét érdemes alkalmazni, vagyis a versengő elméletek közül azt kell előnyben részesíteni, ami a legegyszerűbb magyarázatot kínálja a vizsgált jelenségre. Ezért ahol lehetséges más magyarázat is, nem érdemes betűrontást feltételezni, így a 4. jel <n> értelmezése valószínűtlen.

A 4. jel ł alakúként tekintve értelmezhető <r>-ként is, vö. a JB haladási irányú Kojtűbek feliratban szereplő tr. ʘ <r¹>-t (BAZILHAN 2014: 4). Megjegyzendő, hogy mivel a Dombói felirat BJ haladási irányú, a kojtűbeki ʘ grafémaalak tükörképe hasonlítható a dombói ł jelalakhoz.

A helyszíni megtekintés alapján azonban a 4. jel alakja nem ł, hanem inkább ξ, lásd a 4. és 5. ábrához tartozó leírást. Ekkor azt kell feltételezni, hogy a jel a kmr. és az sr. írásban ismert ξ, ʒ <m> grafémának felel meg. SÍPOS szerint valószínű, hogy a 4. jel a STANOJEV által rajzolt ł alaknál feljebb kezdődött, mivel a felirat legtöbb jelének felső pontja kb. egy vonalban helyezkedik el (SÍPOS LÁSZLÓ: személyes közlés, 2022. december 9.). Ezek alapján a 4. jel ξ átrajzolása a valószínűbb lehetőség.

A ξ jel a legtöbb JB haladási irányú kmr. és sr. feliratokban található ʒ <m> alakjának a tükörképe. A BJ haladási irányú Dombói feliratban talán éppen egy ilyen grafémaalak fordítottja látható, hasonlóan a Dombói felirat többi jeléhez, amelyek csaknem mindegyike a JB feliratokban szokásos balra néző grafémaalakok fordítottjának feleltethető meg. Megjegyzendő azonban, hogy van példa ellenkező használatra is: a JB haladási irányú Kermen Tolga-i (8–10. sz.) sr. feliratban szereplő, VÉKONY által <m>-nek azonosított jelek alakja ξ.

Lehetséges a 4. jel értelmezése tr. ʒ, ʒ <nč>-ként vagy tr. ʒ, € <n>-ként is, bár sr., kmr. és szmr. feliratok esetén ezen grafémák használatára nem ismertek példák.

Az Γ alakú 6. és ehhez hasonló, 1 alakú 11. jel jelölhet akár <i>, akár <p> grafémát. Mivel a 6. és a 11. jel ellentétes állású, valószínűleg az egyik <i>, a másik pedig <p>.

A rovás feliratokban az <i> /i, j/ (tr., sr. és kmr. esetén: <I> /i, i/) grafémaalakja lehet Γ és 1 is, függetlenül a felirat haladási irányától. Ezzel szemben a <p> alakja a fennmaradt JB haladási irányú íráslelékekben általában balra néző 1, de egy kivétel van – éppen az szmr.-rel készült, JB haladási irányú Farkaslaki-féle bejegyzésben a <p> alakja: Γ. Ez utóbbi, késői (1624-ből származó) kivételtől eltekintve a <p> 1 alakja következetességet mutat a JB rovás feliratokban. Mivel a Dombói BJ feliratban a többi, nem szimmetrikus grafémaalak tengelyesen tükrözött, ezért valószínűbb feltenni, hogy a <p>-t is tükrözött a felirat készítője. Így az Γ alakú 6. jel valószínűleg <p>-t, míg az 1 alakú 11. jel <i>-t jelöl, de ennek fordítottja is megtörténhetett. Végül az sem zárható ki, hogy a felirat készítője következetlenül alkalmazta akár a <p>, akár az <i> grafémaalakját, így a 6. és a 11. jel ugyanazt a grafémát jelölte; ami így lehetett akár <i>, akár <p>.

Ha a 6. vagy a 11. jelet <p>-ként értelmezzük, akkor hangértékeként nemcsak a /p/, hanem esetleg az /f/ hang is számításba vehető. Ugyanis számos írásban a /p/ és az /f/ azonos grafémával van jelölve, erre példa a hivatalos arám és a középperzsa írás, ahol a <p> graféma /f/-et is jelöl (SKJÆRVØ 1996: 519). Továbbá a Szarvasi tütartó kmr. feliratában szereplő 1 <f> graféma könnyen elképzelhető, hogy egy <p> grafémából származik, vö. sr. (Ačik-Taš, 8. sz.) 1 <p> (VÉKONY 1987: 56–73) és szmr. 1 <p>.

Az szmr.-ben az 1 <i> az /i/ mellett /j/-t is jelölt, azonban ez valószínűleg az szmr. Árpád-korbeli fejlődésének fejleménye, ahol a latin betűs írás ómagyar írásbelisége hathatott. Ugyanis a latin betűs írás ómagyar helyesírásában az *i* és a *j* egyaránt jelölte az /i/ és a /j/ hangot. A korai rovásírásokban viszont az Γ, 1 <I> következetesen /i/-t jelölt és sohasem /j/-t. A Dombói feliratban szereplő 12. jel, amely <β>-ként azonosítható (lásd lejjebb), arra utal, hogy a felirat igen korai volt, amikor a latin betűs írás hatásával kevésbé számolhattunk. Ezért az Γ alakú 6. és az 1 alakú 11. jel biztosan nem jelölt /j/-t.

A 6. jel további értelmezésére ad lehetőséget, ha azt nem Γ, hanem ↑ alakban rajzoljuk át. Ez utóbbi lehetőséget valamennyire alátámasztják a felirat fényképei és személyes megtekintése. A nyílserű ↑ alak bal ferde vonala lehet akár a hordozó természetes mélyedése, akár szándékos bemélyesztés. A ↑ jelalak megfeleltethető a szmr. ↑ <c>-nek, amelynek hangértéke /c/ vagy /cs/ lehet. Ha pedig tr. szerint értelmezzük, akkor ezt a tr. ↑ <k^s>, <w^w> grafémának felel meg, ami a Dombói feliratban – annak feltételezett magyar nyelve miatt – egy <k> /k/ lehetne.

A 7., N alakú jel elsősorban <γ> vagy <r> lehet. A Vargyasi szmr. feliratban szerepel a hasonló alakú N <γ> (BENKŐ 1994: 487–489, 1996b: 31–33, 1996c: 79; FERENCZI 1994a: C, FERENCZI 1994b: 148; KOVÁCS 1994: 1; KÓSA 1994: 155; RÁDULY 1994: c, 1995: 79–95; RÁDULY 2015; VÉKONY 2004a: 22; ZELLIGER 2016); a Konstantinápolyi feliratban pedig megtalálható az N <r>. Továbbá a tr.-ben létezik egy N, n, n <q^A/k^l> graféma, ami az szmr. 1, 1 <k>-val rokon, így elvileg a 7. jel megfeleltethet egy <k>-nak is. Azonban ez utóbbi lehetőség kevésbé látszik valószínűnek.

A 8., M alakú jel megfeleltethető a Vargyasi feliratban található M <ü>, vagy a botnaptárbeli M <v> grafémának. A 8. jel sr.-beli párhuzamai: (Humara-6, Humara-7) M <W̃> /ö/ (VÉKONY 1987: 27, 2004a: 314–315, 5. oszlop, 2004b; vö. HOSSZÚ 2013: 176–178). A 8. jel értelmezhető a Homoródkarácsonyfálvai köfelirathoz hasonlóan M <u> grafémaként is (NÉMETH 1945; VÉKONY 2004a: 9–16, 111–114).

Továbbá a 8. jel értelmezhető a tr.-ben és az sr.-ben használatos M <ld, lt>-ként is (THOMSEN 1893: 298; VÉKONY 2004b; vö. HOSSZÚ 2013: 179–181). Bár a Kárpát-medén-

cében nem ismerünk példát ennek használatára, de a fennmaradt korai feliratok igen kis száma miatt nem zárható ki ez a lehetőség sem.

A 9., C alakú jel egy ǀ, C <n>, amely mindegyik rovásírásban megtalálható /n/ hangértékkel. A kmr. és az szmr. esetében van példa arra, hogy nemcsak /n/-t, hanem /ny/-t is jelölt, lásd: Nagyszentmiklós, 8-as tábl (VÉKONY 1987: 41–48), illetve Bonyhai példamondat (BENKŐ 1996a: 52–64, 1996b: 33).

A 10. jel elválasztó vagy mondatvég-jelző szerepű.

A 11. jel elemzését lásd a 6. jel elemzésénél fent.

A 12. jelre valószínű a <β> értelmezés. Ebből viszont adódik, hogy a 8. jelet bizonyára nem értelmezhetjük M <v>-ként, hiszen a /β/ hang eltűnésével jelent meg a /v/ hang, így nehezen képzelhető el, hogy egy feliraton szerepeljen a <β> és a <v> jele is azonos fonetikai helyzetben. A 12. jel tengelyes tükröképét számos kmr. és sr. feliratból ismerjük (VÉKONY 1987: 61). Sőt a Bodrog-alsóbüi szmr. feliratban is szerepel egy ligatúrában (HOSSZÚ–ZELLIGER 2014b: 424, 2020). Mindezek az előfordulások JB feliratokban találhatóak, ennek megfelelően a <β> graféma tükrözött, ǂ alakjával. További lehetőségekként nem zárható ki, hogy a 12. jel két ferde vonalas szmr. ǂ <p>-t vagy kmr. ǂ <f>-et jelöl.

A sor végén álló 13., ǂ alakú jel lehet a mondat lezárása (pl. egy vallási eredetű mondatzáró szimbólum), de lehet egy szmr. ǂ <d> tengelyesen tükrözött alakja, vagy éppen egy vízszintes keresztvonalú szmr. ǂ <d> is. Megjegyzendő, hogy a Konstantinápolyi feliratban szereplő ǂ <nd> ligatúra egyik összetevője valószínűleg éppen egy ilyen ǂ <d>. Ha a ǂ jel hangértéke /d/, akkor a ǂ <t> hangértéke (3. és 5. jel) a Dombói feliratban valószínűleg /t/ és nem /d/.

1. táblázat

A Dombói felirat jeleinek értelmezési lehetőségei

Jel sorszám	Az egyes jelek átrajzolási és átbetűzési lehetőségei
1.	ǂ <č> /c, cs/; ǂ <z>
2.	X
3.	ǂ <A> /á, é/; ǂ <l>; ǂ <š>; ǂ <t> /d, t/
4.	ǂ <nč>; ǂ <m>; ǂ <n> /ny/; ǂ <r>, ǂ <W> /ü/
5.	ǂ <A> /á, é/; ǂ <l>; ǂ <t> /d, t/
6.	ǂ <c> /c, cs/; ǂ <i>; ǂ <k>; ǂ <p> /p, f/
7.	N <k>; N <γ>; N <r>
8.	M <ld>; M <lt>; M <u>; M <ü>; M <v>
9.	C <n> /n, ny/
10.	· <elválasztó>
11.	ǂ <i>; ǂ <p>
12.	ǂ <β>; ǂ <f>; ǂ <p>
13.	ǂ <d>; ǂ <mondatvég-jelző>

5. A Dombói felirat olvasati lehetőségei. A különböző olvasati lehetőségeket a 2. táblázat foglalja össze.

A feliratbeli 1. és 2., <č>-ként és -ként azonosított két, NX rajzolatú jel együttesen egy /cs/ és /b/ hangokból álló jelsorként olvasható. Ehhez adódik egy érdekes értelmezési lehetőség: az Árpád-korban létezett *Csab* és *Cseb* személynév. Ugyanis a Várad Regestumban: 1229/1550: terram Kechen ... castri de Bekes ... antecessores *Chab*, Sicund ... (VR. 291); továbbá *Cheb* ismert a Tihanyi összeírásból: 1211: [In Tychon] fabri vero sunt hii ... Petesse, Methé, cum filiis suis: *Cheb*, Wus (PRT. 10: 503). Az adatok forrása: FEHÉRTÓI 1983: 81. Így az első két jelből álló jelcsoport valószínű fonemikus átírása /Cs^aeb/.

Az 1., 2. és 3. jel együtt, NX^Y szerinti rajzolattal esetleg *Csebet*-ként olvasható. Vö. 1237–40: In predio Sag, quoe alio nemine dicitur Hag .. hec sunt nomina pulsatorum ... Juanus, *Chebet*, Mozov (PRT. 1: 774).

A 3. jelnek \mathcal{Y} rajzolattal, <š>-ként való értelmezési lehetősége esetleg a 4. jel \mathcal{t} <r>-ként és az 5. jel \mathcal{Y} <t>-ként való értelmezésével egy /s^rat/ *sirat* olvasatot tenne lehetővé, de a felirat egészére ez az értelmezés eddig nem vezetett elfogadható olvasathoz.

A 3., 4. és 5. jel $\mathcal{Y}\langle\mathcal{Y}$ szerinti rajzolattal tekintve alkothat értelmes szót. Ennek valószínű átbetűzése <tmt>, aminek fonemikus átírása /t^met/, jelentése pedig 'temet, töm, betölt' lehetett.

A 6., 7., 8. és 9. jelet ΓNMC szerinti rajzolattal egyetlen szónak tekintve elképzelhető a <prltn> átbetűzés, aminek fonemikus átírása lehet a /p^rl^tn/ 'kipirultan, kivörösödvé'. Ez utalhat a kőfaragó erőfeszítésére.

A 11., 12. és 13. jelet $\mathcal{T}\mathcal{T}$ rajzolattal egyetlen önálló szónak lehet olvasni, amelynek lehetséges átbetűzése <iβd> vagy <pβd>. Az utóbbira egy értelmezési lehetőség az <pβ> /^ap^β/ 'Apó' (ha a 13. jelet mondatzáró szimbólumnak tekintjük) vagy az <pβd> /^ap^βd/ 'Apód', ami személynév is lehet, vö. TA.: *Opoudi*. A felirat megfejtett szavai alapján a szöveg világi, ezért nem valószínű, hogy vallási szimbólummal záródik. Így a \mathcal{T} jelet <d>-ként értelmezve az utolsó szó bizonyára *Apoβd*.

2. táblázat

A Dombói felirat olvasati lehetőségei

Olvasati lehetőség sorszáma	Olvasati lehetőség részletes leírása
1.	<č b š r t ...> /Cs ^a eb s ^r at .../ <i>Csa/eb sirat ...</i>
2.	<č b t ...> /Cs ^a b ^t .../ <i>Csebet ...</i>
3.	<č b t m t p r l t n p β d> /Cs ^a eb t ^m et p ^r l ^t n. ^a p ^β d/ <i>Csa/eb temet/tömet pirultan. Apoβd</i>

A 2. táblázatban szereplő olvasati lehetőségek közül az 1. és 2., részleges olvasatot nem tudtuk nyelvtanilag elfogadhatóan kiegészíteni, így ezek kizárhatók. Ennek alapján az egyetlen elfogadható lehetőségnek a 3. olvasat tekinthető, mivel nyelvtanilag megfelel a korai ómagyar kor eleji nyelvállapotoknak, tartalmilag pedig a szöveg az építésen dolgozó mesterek egymás közötti évődéseként értelmezhető. A szöveg alapján egy *Apoβd*

nevű ember felírta az oszlopra, hogy a *Csa/eb* nevű társa csak *pirultan* (sok fáradtsággal, kipirulva, kivörösödve) helyezte be a törpepillért. A feliratnak a pilléren való hosszanti, kicsit hanyag elhelyezése lehet az eredménye egy gyakorlott kezű ember alkalmi, vagyis nem az építkezés célját szolgáló tevékenységének. Ezt az is alátámaszthatja, hogy a feliratot annak vonalvezetéséből adódóan magabiztos kezű ember karcollhatta be a kőbe; miközben a karcolás sekély volta arra utal, hogy ez nem az építkezés célját szolgáló tevékenység volt. Ilyen körülmények között a kétféle irányba forduló <p> (Γ, illetve 1) elképzelhető. Az is megemlítendő, hogy az alakra ezekkel azonos Γ, 1 <I> mindkét alakja előfordul a korai rovás írás emlékekben (HOSSZÚ 2013).

Elképzelhető az is, hogy mégsem véletlen betűtévesztéssel van dolgunk. A <p> két előfordulása (6. és 11. jel) közül a felirat BJ haladási iránya miatt a 6., Γ alakú jel szabályosan áll, mert tükörképe a JB haladási irányú sr. vagy tr. feliratokban szereplő 1 <p>-nek. A felirat 11., 1 alakú, és az előbbiek szerint szintén <p>-ként értelmezett jele a BJ haladási irányhoz képest fordított állású. FEHÉR szerint a felirat utolsó három jeléből álló jelcsoportnak a felirat készítőjének személyére kell vonatkoznia (FEHÉR 2022). A 3. olvasat alapján is a 1f† jelcsoport a készítő saját neve, mintegy aláírása. Az aláírásoknál gyakran előfordul, hogy annak egyedisége vagy szimmetrikussága érdekében egy betűt tükröznek. Ilyen megoldások márkanevekből képzett emblémáknál is megfigyelhetők. Esetünkben elképzelhető, hogy a f <β> jellel való részleges szimmetria érdekében fordította meg a felirat készítője a saját nevében a Γ <p> betűt, s így lett abból 1. Természetesen ez csak felvetés, ami ebből az egyetlen feliratról nem igazolható.

A 3. olvasat szerint a feliratban sehol nem jelölték a magánhangzókat, ez a korai rovás írás emlékeknél nem szokatlan. Az elválasztó szerepű 10. jel a 3. olvasat szerint mondatvég-jelző. Ez magyarázhatja azt, hogy bár a felirat több szóból áll, miért csak itt található elválasztójel. Ugyanis ez nemcsak szóhatár, hanem mondathatár is; vagyis a felirat készítője következetesen nem jelölte a szóhatárokat, csak a szövegen belüli mondathatárt.

6. A Dombói felirat javasolt olvasatának elemzése. A felirat megjelenése és a betűk csekély mélysége alapján nem díszítő szereppel is bíró szöveg, hanem a két kőműves egymás közötti vélhető évődéséből származik, az egyikük megjegyzését „örökítette meg”. Mint ilyen „falfírka”, nem számított olvasóakra.

Az írás emlékek az 1. táblázatbeli 3. olvasat alapján építési felirat, amellyel egy *Apoβd* vagy *Apoβdi* nevű ember megörökítette a követ faragó vagy a falba beépítő kőműves (munkatársa?) izzadságos munkáját. A felirat javasolt olvasatának tartalma alapján akkor keletkezett, amikor az oszlopot kifaragták vagy éppen beillesztették. Azon emlékeink közé tartozik, amelyek írott formában beszélt nyelvi adatként értékelhetők: az építésen dolgozó mesterek egymás közötti évődését tartalmazza. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben a feliratot egy függőlegesen álló oszlopra, lentről felfelé kellett létrehozni. Ez szokatlan, de ha a készítője kőfaragó volt, nem elképzelhetetlen. A felirat elemzésekor figyelembe vehető, hogy a középkorban a mesterek (pl. kőfaragók, ácsok) gyakran helyeztek el mesterjegyeket és feliratokat a műtárgyakon. A 11. század közepéből (ZELLIGER 2005: 7) származó TA.-beli *Opoudi* név felbukkanása a Dombói feliratban ehhez a korhoz hozza közel a feliratot.

A Dombói felirat BJ haladási irányú, túlnyomó részt jobbra néző grafémákkal. Így a szokásosabb JB haladási irányban használt grafémákhoz képest a Dombói felirat jelei tengelyesen tükrözöttek. Ennek alapján felmerül az, hogy a tengelyesen tükrözött alakú

grafémák használatával a BJ haladási irányú szmr. írás egy önálló hagyomány volt az szmr.-en belül és így a szintén BJ Konstantinápolyi felirat (BABINGER 1913, 1914: 44; SEBESTYÉN 1913, 1915: 69–73; ZELLIGER–HOSSZÚ 2014; BENKŐ et al. 2021: 274–286) nem a készítőjének egyedi ötlete miatt halad balról jobbra. Vagyis a Dombói felirat a Konstantinápolyi felirat egy BJ hagyománybeli előzményének tekinthető.

Annak alapján, hogy a Dombói szmr. feliratban szereplő 4., ζ alakú jel megfeleltethető az eddig csak a kmr.-ből és az sr.-ből ismert ξ, ζ alakú <m> grafémának, következik, hogy a Dombói felirat tanulsága szerint az szmr.-ben eredetileg meglévő ζ alakú <m> grafémából vagy ennek tükrözött változatából származhat az szmr. Ϝ, ϝ <m> egy függőleges vonallal kiegészítve. Ez a megfigyelés alátámaszthatja azt a régebbi feltételezést, hogy az szmr. evolúciójában egyes grafémák függőleges vonallal történő kiegészítése szerepet játszhatott (HOSSZÚ 2013: 111).

7. Befejezés. A cikkben ismertettük a Dombói törpepillér feliratának olvasati lehetőségeit, és javasoltunk egy a keletkezés korára elképzelhető, nyelvtörténetileg is támogatható olvasatot. Az újonnan azonosított Dombói felirat valószínűleg az szmr. korai írás emléke, s mint ilyen, korai ómagyar nyelvemlékünk. Azok közé tartozik, amelyek írott formában beszélt nyelvi adatként értékelhetők: az építésen dolgozó mesterek egymás közötti évődése. Régészeti okokból a felirat a 11. század végénél nem korábbi, s a /β/ hang jelölése miatt a 12. század elejénél nem valószínű, hogy későbbi. A Dombói felirat jelentőségét az adja, hogy a korai Árpád-korból kevés írás emlék ismert, minden tekintetben fontos adalék korai nyelvemlékeink sorában.

Kulcsszók: Dombói felirat, írásinformatika, Kárpát-medencei rovás, köfelirat, steppei rovás, számítógépes paleográfia, székely-magyar rovás, türk rovás.

Hivatkozott irodalom

- BABINGER FERENCZ 1913. Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. *Ethnographia* 24 (3): 129–139.
- BABINGER, FRANZ 1914. Eine neuentdeckte ungarische Kerbinschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515. *Ungarische Rundschau* 3: 41–52.
- BAZILHAN, NAPIL 2014. Kazakistan'da bulunan göktürk yazıtları hakkında. *International Journal of Turkish Literature Culture Education* 3 (2): 1–12. <http://doi.org/10.7884/teke.296>
- BENKŐ ELEK 1994. Középkori rovásfelirat Vargyasról. *Magyar Nyelv* 90: 487–489.
- BENKŐ ELEK 1996a. A siménfalvi rovás emléke és köre. In: KOVÁCS ANDRÁS – SIPOS GÁBOR – TONK SÁNDOR szerk., *Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. 55–64.
- BENKŐ ELEK 1996b. A székely rovásírás. A legújabb kutatások. *História* 18 (3): 31–33.
- BENKŐ ELEK 1996c. A székely rovásírás korai emlékei. A székelydályai felirat. *Magyar Nyelv* 92: 75–80.
- BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN 2021. *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Szerk. VÁSÁRY ISTVÁN. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. <http://doi.org/10.36373/em-2022-1-14>
- FEHÉR, BENCE 2022. New Runiform Inscription from Dombó. *Ephemeris Hungarologica* 2 (2): 43–58. <http://doi.org/10.53644/EH.2022.2.43>

- FEHÉR BENCE – FERENCZI GÁBOR szerk. 2020. *Ősi írásaink. Tanulmánykötet a Magyarságkutató Intézet által 2019. december 12–13-án rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1983. *Árpád-kori kis személynévtár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERENCZI GÉZA 1994a. A vargyasi rovásémlék. *Romániai Magyar Szó Szabad Szombat melléklet* (Bukarest) október 8–9. 40: C.
- FERENCZI GÉZA 1994b. A vargyasi rovásírásos emlék. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 38 (2): 147–150.
- HOSSZÚ, GÁBOR 2013. *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*. Third, revised and extended edition. Rovás Alapítvány, Budapest.
- HOSSZÚ GÁBOR 2019. Írásémlékek grafémaalakjainak térstatisztikai és fenetikai elemzése. In: ZEL-LIGER szerk. 2019a. 120–450.
- HOSSZÚ, GÁBOR 2021. *Scriptinformatics. Extended Phenetic Approach to Script Evolution*. Nap Kiadó, Budapest. http://napkiado.hu/media/Hosszu_Gabor-Scriptinformatics.pdf. (2022. 01. 21.)
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2014a. Többnyelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranyincsen. *Magyar Nyelv* 110: 177–195.
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2014b. A Bodrog-alsóbüi rovásémlék számítógépes írástörténeti kapcsolatai és egy olvasati kísérlete. *Magyar Nyelv* 110: 417–431.
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2019. A Kiskundorozsmai íjmarkolatlemezek feliratának elemzése. In: ZELLIGER szerk. 2019a. 26–36.
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2020. Kiegészítés a Bodrog-Alsóbüi székely-magyar rovás írásémlék átírásához. *Magyar Nyelv* 116: 61–63. <http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.1.61>
- KAIRŽANOV, A. K. [Каиржанов, Абай Каиржанович] 2014. Генезис тюркского рунического письма (на материале тамги-знаков евразийских кочевников). *Мова* 22: 12–24.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938/2000. *Magyarország népei a XI. században*. Lucidus Kiadó, Budapest. (Az Emlékkönyv Szent István Király halálának kilencszázadik évfordulóján. 2. kötet, 365–472. lap + térképmelléklet. Bp., 1938. újra kiadása.)
- KOLLÁR TIBOR szerk. 2010. *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- B. KOVÁCS ANDRÁS 1994. Árpád-kori lelet Vargyason. Új rovásírás feliraton törhetik a fejüket történészeink. *Romániai Magyar Szó* 1416. szám (1994. augusztus 18.): 1.
- KÓSA FERENC 1994. Kísérlet a Vargyasi Rovásfelirat megfejtésére. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 38: 153–155.
- KUBINYI ANDRÁS 1998. Gazdasági élet a Mátyás- és a Jagelló-korban. In: ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS, *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó, Budapest. 279–280.
- NAGY SÁNDOR 1987. *Dombó. Középkori monostor és erőd*. Fórum – Vajdasági Múzeum, Újvidék.
- NÉMETH GYULA 1945. A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonyfalvi felirat. *Magyar Nyelv* 41: 11–16.
- RÁDULY JÁNOS 1994. A vargyasi rovásémlék olvasata. *Romániai Magyar Szó, Szabad Szombat melléklet*. (Bukarest) november 26–27. 47: c.
- RÁDULY JÁNOS 1995. *Rovásíró őseink. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez*. Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- RÁDULY JÁNOS 2015. *A vargyasi rovásémlék*. Garabontzia, Marosvásárhely.
- SÁNDOR KLÁRA 1991. *A Bolognai Rovásémlék*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 2. József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged.
- SEBESTYÉN GYULA 1913. Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez. *Ethnographia* 24 (3): 139–146.

- SEBESTYÉN GYULA 1915. *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SKJÆRVØ, PRODS OKTOR 1996: Aramaic Scripts for Iranian Languages. In: PETER T. DANIELS – WILLIAM BRIGHT eds., *The World's Writing Systems*. Oxford University Press, New York – Oxford. 515–535.
- STANOJEV, NEBOJŠA 2010. A dombói Szent György-monostortemplom román kori árkádjai. In: KOLLÁR szerk. 2010. 635–669.
- SZABO, ĐURO 1928. Iz Srijema: Banoštor. *Starohrvatska prosvjeta*. NS. 2 (1–2): 116–118.
- SZAKÁCS BÉLA ZSOLT 2010. Dombó és a korai altemplomok Magyarországon. In: KOLLÁR szerk. 2010. 670–715.
- TÓTH SÁNDOR 2010. Dombó és a templomépítés módjai a gótikus Magyarországon. In: KOLLÁR szerk. 2010. 717–741.
- THOMSEN, VILHELM 1893. Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Énisséi. Notice préliminaire. *Oversigt over det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger* (1893–1894). Copenhagen. 285–299.
- VÉKONY GÁBOR 1985. Késő népvándorláskori rovásfeliratok I–II. *Életünk* 23 (1): 71–84, (2): 147–168.
- VÉKONY GÁBOR 1987. *Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Életünk Szerkesztősége – Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely.
- VÉKONY GÁBOR 2004a. *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap Kiadó, Budapest.
- VÉKONY GÁBOR 2004b. *Hagyatékek*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. (Második, javított kiadás, 2011.)
- ZELLIGER ERZSÉBET 2016. Nyelvmélek? Művelődéstörténeti emlék? Gondolatok az ÓMS. és a vargasi rovásírásos felirat kapcsán. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Kerekasztal körül. Huszonöt nyelvészeti tanulmány*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 92–98.
- ZELLIGER ERZSÉBET szerk. 2019a. *Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2019b. Módszertani kérdések a nagyszentmiklósi kincs rovásfeliratai kapcsán. In: ZELLIGER szerk. 2019a. 10–25.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2020. Hangtörténet és rovásbécé. In: FEHÉR–FERENCZI szerk. 2020. 309–326.
- ZELLIGER ERZSÉBET – HOSSZÚ GÁBOR 2014. A Konstantinápolyi székely-magyar rovásfelirat számítógépes paleográfiai elemzése. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 14 (1–2): 89–124. <https://www.academia.edu/11537828>. (2018. 03. 01.)
- ZELLIGER ERZSÉBET – HOSSZÚ GÁBOR 2021. A Szarvasi tütartó felirata. *Magyar Nyelv* 117: 403–430. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.4.403>

The inscription on the dwarf pillar of Dombó

The article describes the decipherment possibilities and a suggested reading of the inscription on a dwarf column of the former Saint George Abbey church of the Sarmian village of Dombó (today: Rakovac, Serbia). The recently identified Dombó inscription is probably an early Székely-Hungarian Rovash script relic from the Árpadian age, and as such an original (not translation-based) monument of Old Hungarian. It is worth mentioning that the inscription can be interpreted as a piece of quasi-spoken-language data in a written form: a trace of bantering between the stonemasons working on the construction of the church. For archaeological reasons, the inscription cannot be earlier than the end of the 11th century, and due to the marking of the /β/ sound (which later disappeared from Hungarian), it is probably not later than the beginning of